

хронічного стресу внаслідок невдач на роботі, застосування неадекватних стратегій подолання стресу, відсутності соціальної підтримки колег та сім'ї працівника.

Перспективи подальших досліджень буде вивчення та аналіз вітчизняних та зарубіжних підходів у психокорекційній роботі з професійним вигоранням освітян та педагогів та покращення сфери їх психічного здоров'я.

Список використаної літератури:

1. Амінов, І.А., Шпитальний, Д.В. (2002). Синдром «емоційного вигорання» як вид професійної дезадаптації. *Професійний потенціал*. №1. С. 37-43 [українською мовою]
2. Сиваш, С.В. (2018). Синдром «професійного вигорання» у вчителів: зміст, структура, особливості. Вип. 38 (91). 294 с. [українською мовою]
3. Постилякова, Ю.В. (2005). Ресурси подолання стресу в різних видах професійної діяльності. *Психологічний журнал* Т. 26. №6. С. 35-43. [українською мовою]

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ АДАПТАЦІЇ МОЛОДІ У ПЕРІОД ВІЙСЬКОВИХ ДІЙ В УКРАЇНІ

УДК: 159.923

Шпортун Оксана Миколаївна,
*доктор психологічних наук, професор,
професор кафедри психології
КЗВО «Вінницька академія безперервної освіти»*

Анотація. Дана стаття розкриває особливості поняття соціально-психологічної адаптації молоді у період військових дій в Україні.

Ключові слова: молодь, соціально-психологічна адаптація, соціально-політична криза, деструктивні довготривалі стратегічні життєві установки і ціннісні орієнтації.

Актуальність дослідження. Даний період розвитку людини спонукав соціологів та психологів всього світу теоретично та на практиці досліджувати кожний віковий період людини, без винятком є молодь. Як відомо, сьогодні в Україні, де відбувається війна - триває соціально політична криза. Це переломний момент у розвитку країни, різкий перехід політичної ситуації з одного якісного стану в інший. В умовах даної кризи успішність та адекватність соціально-психологічної адаптації, визначають тенденції соціального та політичного розвитку суспільства. Молоді люди – це ще не зовсім сформовані та зрілі особистості, саме тому дуже важливо створити оптимальні умови для самоствердження, для самореалізації, професійного та сімейного визначення молоді. Формуванню цих якостей особистості заважатимуть кризові політичні ситуації у державі: війна, нестабільність, економічна криза, висока агресивність соціуму, тривожність та панічність. Важливим фактом вважається те, що молодь не бачить свого майбутнього у даній державі, причиною є війна, що спричинила соціально-політичну кризу в Україні.

Короткий аналіз останніх досліджень і публікацій з проблеми. Проблему соціально-психологічної взаємодії особистості і суспільства, функціонування особистості у великих і малих соціальних групах, пошукові дієвих методів впливу на процес соціалізації особистості присвячували наукові розвідки як західні (Ч. Кулі, Г. Мід, Дж. Морено, Г. Тард, Дж. Хоуманс), так і російські та українські психологи (А. Асмолов, Г. Андреева, О. Донцов, Є. Кузьмін, Р. Кричевський, Р. Немов, Л. Орбан-Лембрик, Б. Паригін, А. Петровський, М. Пірен, А. Свенцицький, О. Шорохова).

Також в Україні окремі аспекти цієї проблеми досліджувалися в рамках загальної психології, соціальної психології (І. Бондаренко,

О. Борисенко, О. Васильченко, П. Зільберман, О. Каганов, О. Коқун, С. Кулик, В. Невмержицький, В. Розов, А. Скрипко, В. Струкуленко).

Але практично не вивченими залишаються питання соціально-психологічної адаптації в період соціально-психологічної кризи, зокрема – молоді і саме тому, в даний час дослідження соціально-психологічної адаптації молоді в період соціально-політичної кризи набуває вагомого значення в психологічній, соціологічній та політичній теорії і практиці.

Мета наукової публікації: визначити, проаналізувати та емпірично дослідити психологічні особливості соціально-психологічної адаптації молоді у період соціально-політичної кризи- військових дій на території України.

Завдання статті: 1) підібрати та запропонувати психодіагностичний інструментарій визначення особливостей соціально-психологічної адаптації молоді; 2) емпірично дослідити та інтерпретувати дані з психологічних особливостей соціально-психологічної адаптації молоді у період соціально-політичної кризи- військових дій на території України.

Методи та методики дослідження. Для вирішення завдань використано комплекс взаємодоповнюючих теоретичних та емпіричних методів дослідження:

- **теоретичні:** теоретичний аналіз, індукція, абстрагування, синтез, систематизація.
- **емпіричні методи:** методика визначення соціальної адаптованості і стратегій адаптивної поведінки: методика діагностики соціально-психологічної адаптації К. Роджерса і Р. Даймонда, методика визначення стресостійкості і соціальної адаптації Холмса і Раге, методика дослідження базисних копінг - стратегій - «Індикатор стратегій подолання стресу» створений Д. Амірхановта методика«Копінг-стратегії» розроблена Р.Лазаруса і С. Фолкманом. **Експериментальна база.** Експериментальною роботою було охоплено 60 осіб (студенти 20-21 років).

Виклад основного матеріалу дослідження. У процесі дослідження соціально-психологічної адаптації молоді в період соціально-політичної кризи в Україні, ми отримали наступні результати. За методикою «Визначення соціально-психологічної адаптації» (К. Роджерса, Р. Даймонда) було виявлено, що 40 % соціально-психологічна адаптація знаходиться в нормі. Даний адаптивний процес, призводить до стійкої адаптованості в типових проблемних ситуаціях без патологічних змін структури особистості й одночасно без порушень норм тієї соціальної групи, в якій протікає її активність. Низький рівень соціально-психологічної адаптації мають 60 % респондентів, тобто в такої людини адаптація проявляється у негативному ставленні до соціуму, переважанні негативного настрою, відсутності інтересу до навчальних занять, недбалому виконанні завдань, небажанні працювати. Високий рівень соціально-психологічної адаптації взагалі відсутній, це свідчить, що молоді люди не зацікавлені самостверджуватися в країні під час соціально-політичної кризи.

Відсоткові значення рівня соціально-психологічної адаптації молоді представлені на діаграмі на рис. 1.1.

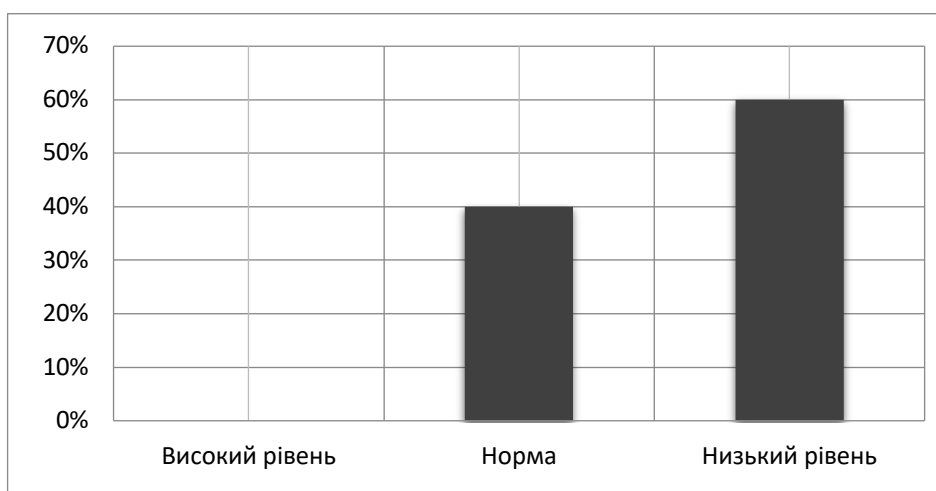

Рис. 1. Відсоткові значення рівня соціально-психологічної адаптації молоді

За шкалою самоприйняття низький рівень мають 28 % студентів. Тобто особистість характеризується базисним негативним ставленням до себе, критикою своїх думок, дій, відчуттям дискомфорту, невпевненості. Високий рівень самоприйняття мають 14 % студентів. Тобто така особистість позитивно ставиться до себе, безумовно приймає себе, таким як є при збереженій критичності. З нормальним рівнем самоприйняття 58 % студентів. Тобто це свідчить що молода людина приймає себе в цілому, не залежно від особистісних якостей.

За шкалою прийняття інших низький рівень мають 34 % респондентів, нормальний рівень – 63 % та високий рівень прийняття інших становить – 3%. Люди з низьким рівнем прийняття інших не вміють сприймати оточуючих людей такими, як вони є, з нормальним рівнем прийняття інших – в залежності від ситуації, в одній можуть прийняття людей, в інших, за певних причин не можуть прийняти інших людей, з високим рівнем – люди можуть приймати інших і давати йому право бути таким, яким він є.

За шкалою емоційна комфортність 43 % низький, нормальний рівень мають 42 % студентів та високий рівень емоційної комфортності мають 15 % студентів відповідно. Тобто низький рівень свідчить про емоційний дискомфорт який може відображати наявність емоційних розладів, а саме: знижений емоційний фон або незадоволеність життєвою ситуацією, емоційне напруження. Високий рівень емоційної комфортності характеризується емоційним благополуччя, яке забезпечує високу самооцінку, сформований самоконтроль, орієнтацію на успіх у досягненні цілей.

За шкалою інтернальності 56 % студентів мають низький рівень. Тобто особистість з таким рівнем інтернальності не відповідальності за події, які відбуваються в їхньому житті. Нормальний рівень інтернальності мають 42 % респондентів, а високий 2%. Людина з високим рівнем

інтернальності характеризується високим ступенем готовності брати на себе відповідальність за те, що відбувається з ним і навколо нього.

За шкалою прагнення до домінувати 18 % студентів мають низький рівень. Тобто вони не можуть відстоювати власні інтереси, вони досить часто відчувають почуття переживання. Нормальний рівень має 69 % студентів, а високий рівень має 13 % студентів. Тобто прагнення до домінування, характеризується прагненням людей завжди бути у центрі уваги та обстоювання власні інтереси.

Відсоткові значення за шкалами методики «визначення соціально-психологічної адаптації» (К. Роджерса, Р. Даймонда) представлені на діаграмі на рис. 2.

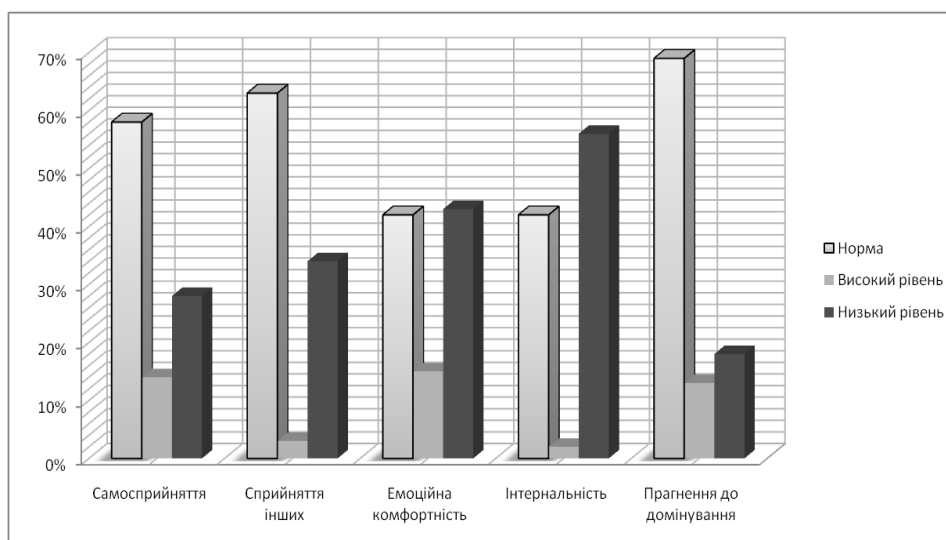

Рис. 2 Відсоткові значення за шкалами методики «визначення соціально-психологічної адаптації» (К. Роджерса, Р. Даймонда) молоді

За методикою діагностики визначення стресостійкості та соціальної адаптації (Холмса і Раге) було виявлено, що у 20 опитуваних (34%) низька вразливість до стресу. Це свідчить, про характерно високий ступінь стресового навантаження, який виявляється низьким ступенем стресостійкості, тобто вразливості. Разом з тим, в 12 респондентів (20%) присутній високий ступінь опірності стресу. Для таких людей характерний низький ступінь стресового навантаження, також у них високий ступінь

стресостійкості. У 11 молодих людей (18%) досить велика опірність стресу, це свідчить про досить високу ступінь стресостійкості. Для таких людей характерна мінімальна ступінь стресового навантаження. Чим вищий рівень стресостійкості у людини тим ефективніше вона буде працювати у будь-якій діяльності. У 17 молодих людей (28%) порогова ступінь опірності стресу. Характерна середня ступінь стресового навантаження. Це свідчить про середню ступінь стресостійкості. Тобто, стресостійкість знижується із збільшенням стресових ситуацій у житті.

Відсоткові значення рівня стресостійкості та соціальної адаптації (Холмса і Раге) представлені на діаграмі на рис. 3.

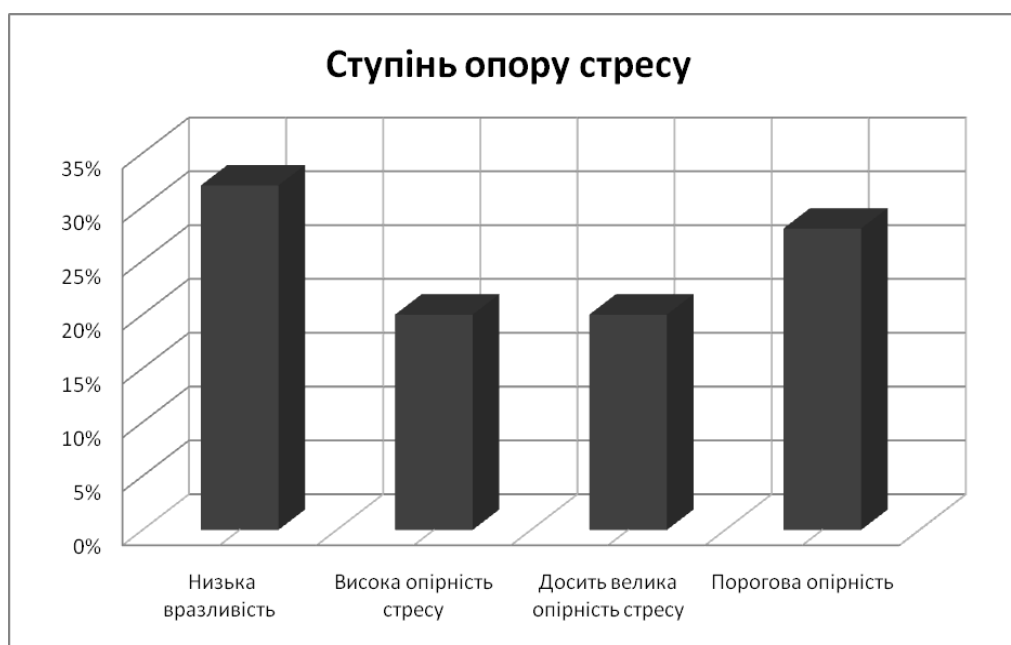

Рис. 3 Відсоткові значення ступеню опору стресу молоді

За методикою базисних копінг-стратегій – «Індикатор стратегій подолання стресу» (Д. Амірханов) було виявлено, що за шкалою стратегії вирішення проблем, середній рівень мають – 63 % студентів, високий рівень 17 % та 20 % студентів має низький рівень. Дана шкала характеризується активною поведінковою стратегія, при якій людина намагається використовувати всі наявні у нього особистісні ресурси для пошуку можливих способів ефективного вирішення проблемних ситуацій.

За шкалою стратегії пошуку соціальної підтримки у 62 % виявлено середній рівень, у 13 % студентів високий рівень, та 25 % студентів мають низький рівень пошуку соціальної підтримки. Тобто, це активна поведінкова стратегія, при якій людина для ефективного вирішення проблеми звертається за допомогою і підтримкою до навколишнього його середовищі: сім'ї, друзів, значущим інших людей. За шкалою стратегії уникнення у 71 % студента виявлено низький рівень. Це свідчить про те, що молодь намагається уникнути контакту з навколишньою його дійсністю, уникнути вирішення проблем. Також, у 7 % студентів високий рівень та 22 % середній рівень.

Відсоткові значення базисних копінг-стратегій –«Індикатор стратегій подолання стресу» (Д. Амірханов) молоді представлені на діаграмі на рис. 4.

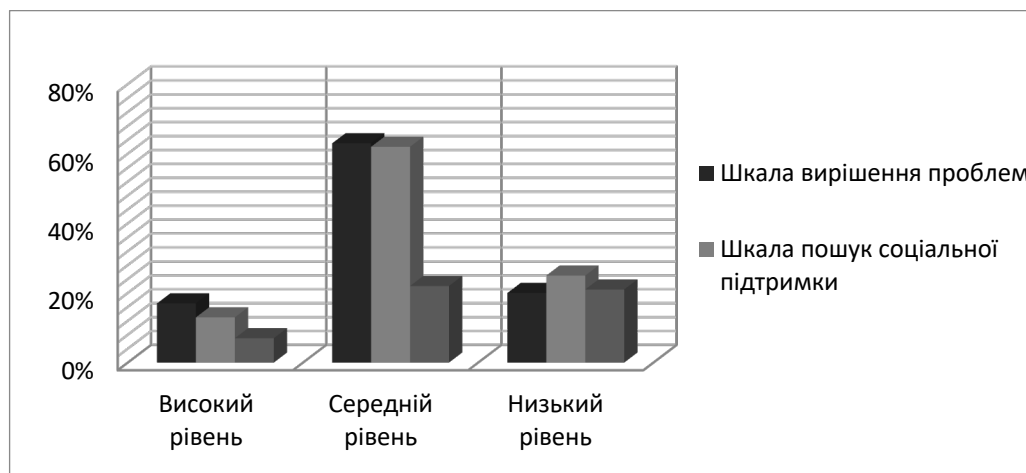

Рис. 4 Відсоткові значення базисних копінг-стратегій молоді

Узагальнюючи дані за методикою «Копінг - стратегії» розроблена (Р. Лазаруса і С.Фолкманом) можна зробити наступні висновки. За результатами емпіричного дослідження способів подолання труднощів у різних сферах психічної діяльності, тобто копінг-стратегій, за шкалою конфронтації було виявлено, що 38 студентів (63%) показали середній рівень, високий рівень було виявлено у 9 студентів (15%), та ще 13 досліджуваних (22%) набрали низьку кількість балів. Це свідчить, що

молодь, при вирішенні проблемних ситуацій, не завжди активно відстоює власні інтереси.

За шкалою дистанціювання було встановлено, що у 40 досліджуваних (67 %) середній рівень, у 12 студентів (20 %) високий рівень, та ще у 8 студентів (13 %) низький рівень. Тобто, для подолання негативних переживань у зв'язку з проблемою ситуацією, молодій людині потрібно за рахунок суб'єктивного зниження, зменшити її значущості та ступеня емоційності.

За наступною шкалою самоконтролю було виявлено, що 23 студенти (53 %) мають середній рівень, у 28 досліджуваних (47 %) високий рівень. Це свідчить про те, що у нинішньому суспільстві більшість молодих людей, досить важко переживають негативні особистісні проблеми.

За шкалою пошук соціальної підтримки було виявлено, що середній рівень мають 35 досліджуваних (58 %), високий рівень мають 22 студенти (37 %), і 3 студенти (5 %) мають низький рівень. Це говорить про те, що більшість людей вирішують свої особисті проблеми за рахунок залучення зовнішніх (соціальних) ресурсів. За шкалою втеча-уникнення у 25 студентів (42 %) середній рівень, у 30 досліджуваних (50 %) високий рівень у 5 (8 %) низький рівень. Тобто особистість характеризується подоланням негативних переживань у зв'язку з труднощами за рахунок реагування за типом ухилення: заперечення проблеми, фантазування.

За шкалою планування вирішення проблем було виявлено, що середній рівень мають 33 студенти (55 %), високий рівень у 27 досліджуваних (45%), а низького рівня взагалі не було виявлено. Це говорить тільки про те, що молодь активно планує вирішення своїх проблем.

За шкалою позитивна переоцінка у 35 студентів (59%) виявлено середній рівень, у 23 досліджуваних (38 %) високий рівень та низький рівень отримало 2 студенти (3%). Тобто, молодь намагається подолати

негативні переживання та позитивно переосмислити свої дії та вчинки у даній проблемі.

Відсоткові значення за методикою «Копінг - стратегій» розроблена (Р.Лазаруса і С.Фолкманом), студентів представлені на діаграмі на рис. 5.

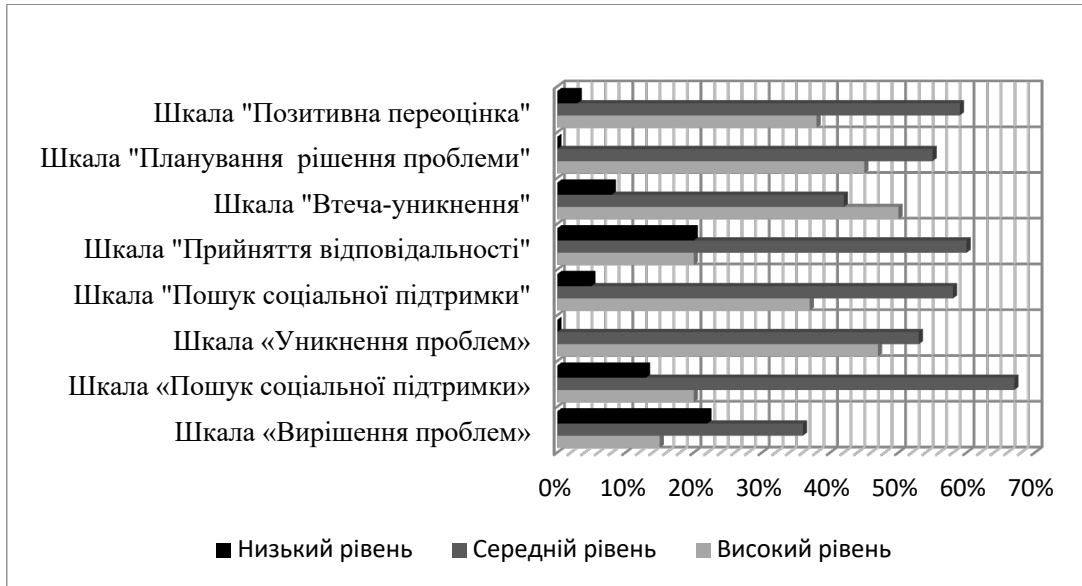

Рис. 5 Відсоткові значення допінг-стратегій студентів.

У процесі виконання роботи використовувався статистичний аналіз одержаних результатів проводився за допомогою електронних таблиць MS Excel, а також за допомогою комп'ютерної програми для статистичної обробки даних SPSS Statistics 17.0. програми SPSS. Для підтвердження результативності емпіричного дослідження знайдемо величину нормованого відхилення r за формулою Пірсона:

$$r_{xy} = \frac{\Sigma(x_i - \bar{x}) \times (y_i - \bar{y})}{\sqrt{\Sigma(x_i - \bar{x})^2 \times \Sigma(y_i - \bar{y})^2}}$$

де n – кількість досліджуваних; x – результати однієї вибірки;
 y – результати другої вибірки.

Кореляційний аналіз розглянутих критеріїв показав наступні результати.

Було виявлено наявність статистично значущих зв'язків, соціальна підтримкою корелює з шкалою вирішення проблем ($r = 447$ при $p < 0.05$), що є цілком природнім, адже якщо висока соціальна підтримка то і вирішення проблем буде на досить високому рівні.

Встановлений статистичний зв'язок між соціальною підтримкою та шкалою уникнення проблем ($r = 439$ при $p < 0.05$), тобто якщо підтримка збільшується, то людина може використовувати свої зовнішні ресурси для вирішення проблемної ситуації, і уникнення проблем збільшується.

Встановлений статистичний зв'язок між пошуком прийняття відповідальності та соціальної підтримки ($r=418$, при $p < 0.05$). Це можна пояснити тим, що коли в молодих людей виникають особисті проблеми вони відповідають за свої вчинки, і досить часто шукають соціальну підтримку в друзів та рідних людей.

Встановлений статистичний зв'язок між прагненням до домінування та позитивною переоцінкою ($r=376$, при $p < 0.05$). Це свідчить про те, молодь прагне бути вище інших і займати місце лідера, при цьому молоді люди переоцінюють власну поведінку та ставлення до оточуючих людей.

Було виявлено зворотній статистичний зв'язок між плануванням рішення проблем та вирішення проблем ($r=286$, при $p < 0.01$). Це може бути пов'язано з тим, що молодь досить часто планує як вирішити проблему і саме планування допомагає їй швидко та без неприємних наслідків, вирішити актуальну проблему.

Значущий зворотній статистичний зв'язок виявлено між позитивною переоцінкою та прагнення до домінування ($r=-376$, при $p < 0.05$). Це може свідчити про те, що студенти які завжди позитивно оцінюють свої досягнення, не прагнуть займати в групі місце лідера і впливати на інших, тобто, диктувати іншим свою волю. Це можна

пояснити тим, що якщо рівень позитивної переоцінки зменшується, то прагнення до домінування зростає.

Встановлений зворотній статистичний зв'язок між інтернальністю та пошуком соціальної підтримки ($r=-0.264$, при $p < 0.01$). Це можна пояснити тим, що молода людина з високим рівнем інтернальності характеризується високим ступенем готовності брати на себе відповідальність за те, що відбувається з ним і навколо нього, при цьому пошук соціальної підтримки значно знижується, тому що вона самостійно вирішує труднощі.

Було виявлено статистичний зв'язок між самоприйняттям та вирішення проблем ($r=0.262$, при $p < 0.05$). Це свідчить про те, що особистість, яка позитивно ставиться до себе, безумовно приймає себе, таким як є при збереженій критичності, то така людина може ефективно вирішувати власні проблеми.

Результати емпіричного дослідження продемонстрували досить низький рівень соціально-психологічної адаптації студентів у період соціально-політичної кризи. Цей факт зумовив розробку соціально-психологічного тренінгу на підвищення рівня соціально-психологічної адаптації молоді.

Висновки. Узагальнюючи теоретичні дані можна зробити наступні висновки. 1. На сучасному етапі існує досить велика кількість визначень, які розкривають поняття соціально-психологічної адаптації. Ми притримуємось визначення, яке було запропоноване В. Гриценко, соціально-психологічна адаптація – це процес взаємного обміну інформацією про соціально-психологічні характеристики між трудовим колективом та індивідом, встановлення на цій основі контактів та взаємовідносин, що забезпечують можливість ефективної сумісної праці та неформального спілкування. У вітчизняній психології, соціально-психологічна адаптація розглядається як взаємодія особи і соціального середовища, яка призводить до оптимального співвідношення цілей і

цінностей особи і групи. Соціальні події, що відбуваються в світі й країні, змушують юнаків і дівчат самостійно робити вибір, особисто орієнтуватись у всьому. Порівняно з минулими поколіннями сучасні юнаки раціональніше сприймають життя, і більш самостійні. Різні соціально-психологічні чинники (матеріальні умови життєдіяльності, індивідуально-типові риси особистості, нахили, здібності, комунікативні вміння, якість навчально-виховного впливу школи, сім'ї, інших інститутів соціалізації) впливають на процес формування ціннісних орієнтацій.

Основним новоутворенням юнацького віку є особистісне самовизначення, від якого залежать усі інші види самовизначення юнаків і дівчат. До основних соціально-психологічних детермінантів особистісного самовизначення юнаків і дівчат, що мають смислове значення, належать: значущість проблем, що обговорюються з однолітками; коло референтних осіб; ціннісні орієнтації; цілеспрямованість взаємин; сфери самореалізації; ставлення до соціуму й осмислення себе в ньому; майбутні плани, їх конкретний зміст; вибір професії, орієнтація в ньому на соціально чи особистісно значущі чинники; міра впевненості у виборі лінії поведінки.

Для емпіричного дослідження були обрані такі методики, а саме: методика визначення соціально - психологічної адаптації К. Роджерса, Р. Даймонда та методика визначення стресостійкості та соціальної адаптації Холмса і Раге, методика дослідження базисних копінг-стратегій - "Індикатор стратегій подолання стресу" створена Д. Амірханов, методика «Копінг-стратегії» розроблена Р. Лазаруса і С. Фолкманом. У дослідженні брали участь молоді люди віком від 20 до 21 року, адже саме він є особливим і найважливішим для становлення особистості, це період який пов'язаний із формуванням фахівця, суспільного діяча і громадянина, опануванням і консолідацією багатьох соціальних функцій, формування професійної майстерності. Дослідження особливостей соціально-психологічної адаптації молоді в період соціально-політичної характеризується різноманітністю отриманих результатів. Більшість

досліджуваних мають низький рівень соціально-психологічної адаптації «Визначення соціально-психологічної адаптації» (К. Роджерса, Р. Даймонда) – 60 % мають низький рівень; За методикою діагностики визначення стресостійкості та соціальної адаптації (Холмса і Раге) було виявлено, що переважна більшість молодих людей із низьким ступенем опору стресу – 34 %, це говорить про те, що студенти змушені частину своєї енергії і ресурсів витратити на боротьбу з негативними психологічними станами, що виникають в процесі стресу, які пов'язані із нинішньою ситуацією в країні.

За методикою «базисних копінг-стратегій - "Індикатор стратегій подолання стресу»(Д. Амірханов) було виявлено, що у більшості досліджуваних переважає середній рівень по шкалі « стратегія вирішення проблем» (63%), і за шкалою «стратегії пошуку соціальної підтримки» (62%) студентів. Це свідчить проактивну поведінкову стратегія, при якій людина для ефективного вирішення проблеми звертається за допомогою і підтримкою до навколишнього його середовищі: сім'ї, друзям, значущих її людей.

За методикою «Дослідження способів подолання труднощів у різних сферах психічної діяльності, тобто Копінг-стратегій» (Р.Лазаруса і С.Фолкманом), було виявлено, що більшість молодих людей активно використовують копінг-стратегії з метою подолання труднощів. За шкалою конфронтації виявлено, що 63 % середній результат, також за шкалою дистанціювання у 67 % середній рівень. За шкалою пошук соціальної підтримки виявлено, що середній рівень має 58 %.

У процесі виконання роботи використовувався статистичний аналіз одержаних результатів проводився за допомогою електронних таблиць MS Excel, а також за допомогою комп'ютерної програми для статистичної обробки даних SPSS Statistics 17.0. програми SPSS.

Кореляційний аналіз показав наступні результати. Було виявлено зворотній статистичний зв'язок між плануванням рішення проблем та

вирішення проблем ($r=286$, при $p < 0.01$). Це може бути пов'язано з тим, що молодь досить вчасно планує як вирішити проблему і саме планування допомагає їй швидко та без неприємних наслідків, вирішити актуальну проблему. Значущий зворотній статистичний зв'язок виявлено між позитивною переоцінкою та прагненням до домінування ($r=-376$, при $p < 0.05$). Це може свідчити про те, що студенти які завжди позитивно оцінюють свої досягнення, не прагнуть займати в групі місце лідера і впливати на інших, тобто, диктувати іншим свою волю. Це можна пояснити тим, що якщо рівень позитивної переоцінки зменшується, то прагнення до домінування зростає. Встановлений зворотній статистичний зв'язок між інтернальністю та пошуком соціальної підтримки ($r=-264$, при $p < 0.01$). Це можна пояснити тим, що молода людина з високим рівнем інтернальності характеризується високим ступенем готовності брати на себе відповідальність за те, що відбувається з ним і навколо нього, при цьому пошук соціальної підтримки значно знижується, тому що вона самостійно вирішує труднощі.

Було виявлено статистичний зв'язок між самоприйняттям та вирішення проблем ($r=262$, при $p < 0.05$). Це свідчить про те, що особистість, яка позитивно ставиться до себе, безумовно приймає себе, таким як є при збереженій критичності, то така людина може ефективно вирішувати власні проблеми.

Перспективою подальших досліджень вбачаємо розробку та апробацію соціально-психологічного тренінгу розвитку соціально-психологічної адаптації молоді у стані війни. Варто зазначити, що в процесі дослідження нами не були повністю проаналізовані та продіагностовані усі проблеми соціально-психологічної адаптації молоді, психологічні аспекти соціально-політичної кризи, так як дане дослідження потребує тривалого періоду часу. Таким чином, ці положення будуть перспективою подальших наших наукових досліджень.

Список використаної літератури

1. Варій М. (2008). Психологія особистості Навч. посіб. – К.: Центр навчальної літератури, 592 с. [українською мовою]
2. Варій М. (2007). Психологія: Навчальний посібник / М. Варій // К: "Центр учбової літератури", 288 с. [українською мовою]
3. Войтко В. (2006). Методологічні проблеми соціалізації молоді – К.: Знання УРСР,– 15 с. [українською мовою]
4. Галецька І. (2003). Самоефективність у структурі соціально-психологічної адаптації. *Вісник Львівського університету. Сер. "Філософські науки".. Вип. 5.* 433–442 с. [українською мовою]
5. Гарасимів Т. (2009). Особистість та проблеми її соціалізації. *Форум права. №3.* 156-161 с. [українською мовою]
6. Завацька Н. (2010). Особливості соціальної підтримки в осіб з різним ступенем соціальної адаптації. *Актуальні проблеми психології : зб. наук. праць Ін-ту психології ім. Г. Костюка НАПН України. Т. 8. – Вип. 7.* – 90-105 с. [українською мовою]
7. Латыш Л. (2007). К проблеме управления адаптацией молодежи. *Право и образование. № 2.* – 119-130 с. [українською мовою]
8. Орбан-Лембрик Л. (2005). Соціальна психологія: Навчальний посібник. – К.: Академвидав, 448 с. [українською мовою]
9. Основи соціальної психології: навч. посіб. / За ред. М. Слюсаревсь-кого. – К.: Міленіум, 2008.– 345с. [українською мовою]
10. Полякова О., Сапарай Ю. (2008). Стан та проблеми інтеграції молоді з особливими потребами в сучасне українське суспільство. *Соціальна робота в Україні: теорія і практика.* : [науково-метод. журнал], № 4. – 16–30 с. [українською мовою]